

Naqshbandiya tariqati va uning ma'naviy jihatlari

Nematova Nilufar Qayimovna

NavDPI, Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari
va huquq ta'limi kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada naqshbandiya tariqatining milliy ma'naviyatimiz rivojidadagi o'рни va Bahovuddin Naqshband ijodi va nomiga alohida e'tibor qaratilib, o'rta asrlarda naqshbandiya tariqati va naqshbandiya tariqati ta'limotining boshqa mamlakatlarga tarqalishiga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Naqshbandiya tariqati, ta'limot, ma'naviy boyliklar, tasavvuf, tariqat, xo'jagon tariqati, islom dini, Naqshbandiya ta'limoti, ma'naviy kamolot, soxta dindorlik, isnod, silsilot az-zaxab.

Mustaqillikni qo'lga kiritganimizdan so'ng necha ming yillik xalqimizning azaliy orzusi amalga oshdi. Tarixdan bizga ulkan va biz uchun juda qadrli bo'lgan moddiy va ma'naviy boyliklarimiz mustaqillik tufayli qayta tiklandi. Maskur moddiy va ma'naviy jihatdan islom dinimizning barcha ijobiy jihatlari ko'rsatib va islom dinni keng ko'lamda yoyilishi uchun xizmat qilgan Naqshbandiya tariqatidir. Naqshbandiya—tasavvuf tariqatlaridan biri bo'lib, unga Bahouddin Naqshband asos solgandir. Naqshbandiya xo'jagon tariqati negizida yaratilgan bo'lib, Yusuf Hamadoniy, Abduxoliq G'ijduvoniy, Ahmad Yassaviy qarashlarini va serhikmat ma'naviy tomonlari bilan omuxta etdi, ularga yangicha ruh berib rivojlantirildi. Naqshbandiya ta'limotining negizida «ko'ngil xudoda bo'lsin-u, qo'l ish bilan band bo'lsin» «dil ba yoru, dast ba kor» shiori yotadi. Naqshbandiyada piru muridlik qoidalari hiyla osonlashtirilgan, sirtidan turib e'tiqod qo'yish, imon mustahkamligi, Haq taologa sidqidildan itoat etish, ixlos va ma'naviy kamolot asosiy o'rin egallaydi. Rasm-rusumlar, odatlarni ko'r-ko'rona ado etish, riyo, soxta dindorlik qoralanadi va albatda

ta'qiqlanadi. Axloqiy poklik, qanoatli, sabrli bo'lish, ixtiyoriy faqirlik bilan Allohga intilish yuksak va oliy fazilat hisoblanadi. Naqshbandiyada odamning qadri mansabi, boyligi bilan emas, ma'naviy komilligi bilan o'lchanadi. Unda hunar, kasb egallab, o'z mehnati bilan halol luqma yeb yashash talab qilinadi, tilanchilik, darbadarlik bilan kun kechirish sufiy uchun isnod hisoblangan. Qul, xizmatkor saqlash, o'zganing mehnatidan foydalanish ham man etilgandir. Naqshbandiyaning yuqoridagi shiori tarkidunyochilikka, tekinxo'rlikka qarshi qaratilgandir. Naqshbandiyada manmanlik, kibrlik, sufiy, shayxman deb kerilish, shovqin-suron ko'tarib zikru samo bilan odamlar diqqatini o'ziga qaratish qoralangandir. Naqshbandiyada asosiy talab — qalbni dunyo g'uborlaridan tozalash, o'z nafsni bilan ko'rashib ruhda charog'onlik topish, qalbdan Alloh nomlarini naqshlab borish usullari ishlab chiqilgandir. Zikri xufiya ya'ni yashirin zikr tushish shunga xizmat qilgan. «Tashqaridan xalq bilan, ichkaridan Haq bilan bo'lish», har bir nafasni Alloh yodi bilan chiqarish, qadamni savob ishlar, ezgu amallar sari qo'yish, mamlakatlar kezib, aziz-avliyolar qabrini ziyorat qilish, g'o'fillarni hushyor etish, har qanday holatda qalb ogohligiga erishish — Naqshbandiyaning asosiy ma'naviy tarbiya usuli hisoblangan. Naqshbandiyada pir va murid o'rtasidagi ma'naviy orifona suhbatga katta e'tibor qilingan. Naqshbandiyaga ko'ra, suhbat anjuman ichra bo'lish, bilmaganni bilib olish, yuksalish, karomatlar siru asrori, ilohiyot olami nurlaridan bahramandlik bo'lsa, buning aksi xilvat esa kishini bilimdan, ma'rifatdan mahrum qiladi. Naqshbandiyada o'zini o'zi nazorat qilib borish, olgan bilimlarini dilda mustahkamlash, umrning har bir damini savob ishga, har bir nafsni ma'naviy kamolot uchun sarflash lozimligini takidlab o'tgandir. «Vuqifi zamoniyy» ya'ni muayyan vaqtda to'xtab o'zini tekshirish, «vuqufi adadiy» ya'ni ishlarini sarhisob qilib tekshirish, «vuqufi qalbiy» ya'ni qalb amallari qanday bo'layotganligini to'xtab, tekshirib borish kabi shiorlar «qudsiy so'zlar» ham ana shu nazorat usullaridan joy olgandir. Naqshbandiyada shu tariqa, tasavvufni islom shariati va payg'ambar sunnati bilan yanada mustahkamroq bog'ladi. «Urvatul vusqo», ya'ni barcha ishlarda payg'ambar so'zlari va ishlariga suyanish Naqshbandiya shiorlaridan biriga aylandi. Naqshbandiyada sufiylik iste'dodiga hame'tibor berilgan, ya'ni ba'zi insonlarning

men falon silsiladanman, nasl-nasabim falon-falonchilarga borib taqaladi, degan gaplariga qarshi Bahouddin Naqshband «ran silsilada emas», ran Allohning jazbasida» deb aytadi. Jazba bo‘lmasa, sufiylikda maqomatlarga ko‘tarilish qiyin. Naqshbandiya tariqati Bahouddin Naqshband hayot chog‘idayoq juda keng shuhrat va nom qozondi. Uni nazariy jihatdan ishlab chiqishda Muhammad Porso, Alouddin Attor xizmatlari juda yuqori bo‘ldi. Bu tariqatga faqatgina oddiy xalq emas, balki Buxoro va Samarqand ulamolari, Temuriylar avlodidan bo‘lgan shoh va shahzodalar kira boshladilar. XV asrdayoq Naqshbandiya Turkiya, Afg‘oniston, Misr, Eron, Hijoz, Kavkazga tarqala boshladi. Ayniqsa, «hazrati Eshon» unvoniga musharraf bo‘lgan Xoja Ahror valiy — Nosiriddin Ubaydulloh faoliyati tufayli tariqatning obro‘-e‘tibori yana ham oshdi. Bahouddin Naqshband zamonida mansabdor shaxslar, shohu amirlardan uzoq turish lozim deyilgan bo‘lsa, Xoja Ahror valiy davrida Naqshbandiya siyosiy doiralarga kirib bordi. Naqshbandiya XVI asrda Hindistonga tarqaldi. Bunda Bobo valiy, Xoja Boqibilloh, Axmad Sirhindiy faoliyati yaxshi samara bergan. Ayniqsa, Ahmad Sirhindiy u erda sunniylik yo‘nalishini mustahkamlash uchun Naqshbandiyadan juda unumli va samarali foydalanganlar. Tariqatni Turkiyada yoyilishida Mulla Abdulloh Simaviy, Ahmad Buxoriy va boshqa shaxslarning xizmati bor. Naqshbandiya XVI va XVII asrlarda Eronning Nishopur, Isfaxon, Yazd shaharlariga tarqalib, shular orqali Falastin, Iroq, Iordaniyada ko‘plab tarafdorlarga ega bo‘lgan. Naqshbandiya tariqatining umuminsoniy g‘oyalar, ma‘naviy kamolot, botiniy poklikni targ‘ib etishi uning dunyoda keng tarqalishiga olib keldi. Uning muxlislari bir necha million kishini tashkil etadi. El orasida Xoja Bahouddin Balogardon, Xo‘jai Buzruk, Shohi Naqshband nomlari bilan mashxur bo‘ldi. Buxoroda Qasri Xinduvon qishlog‘ida tug‘ilgan. Baxouddun Naqshband Boboyi Samosiy, Amir Kulol, Mavlono Orif Xalil ota, Kusam Shayx kabi ustozlardan saboq olgan. U ikki marta haj qilgan. G‘aribona hayot kechirgan, faqat o‘z mehnati orqali dehqonchilik va keyinroq mis va kimxobga naqsh solish bilan kun ko‘rgan. O‘z ta‘limotini yaratishda Abduxoliq G‘ijduvoni asos solgan Xo‘jagon silsilasining sakkiz moddadan iborat qoidasiga o‘zining uch qoidasini ya‘ni talabini qo‘shib uni takomilga yetkazdi. Shu tariqa

tasavvuf Naqshbandiya tariqatida yanada mukammallikka erishdi. Bahouddin taxallusi Naqshbandning dinni mustahkamlash va taraqqiy ettirish uchun qilgan xizmatlari ulugʻ va beqiyos boʻlganligi uchun berilgan. Maʼnosi dinning faxri, bebahosi demakdir. Naqshband taxallusiga kelsak, u ikki mazmunda talqin etiladi. Biri ul zot misga, matoga gul, naqsh soluvchi boʻlganligi uchun naqshband taxallusi berilgan deb eʼtirof etiladi. Ikkinchi talqin esa Allohni qalbiga naqsh qilib olgan degan maʼnoda ifodalanadi. Bahouddin Balogardon deyilishiga sabab ustoz Shayx Boboyi Samosiyning Naqshbandga qarata aytgan —”Karomat qilibdurlarki, nozil boʻlgan balo sening barokatingdan daf boʻlgʻay!”,- soʻzlariga nisbat berilgandir. Bahouddin Naqshband shonu shuhratning shohsupasiga koʻtarilganlarida ham oʻzlari uchun xizmatkorlar saqlamagan ekan. Aksincha shohu gado barobarligi toʻgʻrisidagi adolatli gʻoyani ilgari surgan. Xoʻjalik bandalikka toʻgʻri kelmas, Alloh oldida barcha barobar va tengligi deb aytganlar. Naqshband oʻzini doimo hukmdorlardan uzoqda tutgan. Odamlarga yaxshilik qilish eng yuksak va oliyjanob va insoniy burch ekanligini taʼkidlab, sham kabi yongʻil, elga oydinlik ulash, ammo oʻzing xilvatda turgil deb aytgan. U hamma uchun, ayniqsa oddiy xalq, hunarmandlar uchun qoʻl keladigan —Dil ba yoru dast ba kor,—Dil yor (Alloh) bilan, Qoʻl ish bilan band boʻlsin shiorini oʻrtaga tashlagan. Bu shior naqshbandiylikning asosiy mohiyatini tashkil etadi. Aytish joizki mazkur hayratli shiorda tasavvufni nazariy va amaliy jihatlari tugal holga kelganligi oʻz ifodasini topgani koʻrishimiz mumkin. Chunonchi, tasavvuf yoʻliga kirgan kishi Tavxid (Alloh) mohiyatini oʻzi uchun anglab yetdi, endi bundan keyin nima qilishi kerak? Bu savolga tasavvufning oxirgi tariqati Naqshbandiya javob beradi. Birinchi maqsadga erishildi – dilda yor holati mavjud, endi ishga kirishmoq lozim –dast ba korga oʻtishi kerak. —Dilda yor holati tasavvuf yoʻliga kirgan kishining dilida, yaʼniki qalbida gʻaraz, xudbinlik yoʻqligini, uning pokligini bildiradi. —Dast ba kor ishga qoʻl ursa tasavvuf ahlining oʻz shaxsiy gʻarazli maqsadlari uchun emas, xolis Alloh uchun, haqiqat va adolat tantanasi uchun amaliy harakatga kirishilgan boʻladi. Shu sababli har nafas —dilda yor boʻlishi, Alloh ismi dilda zikr etilishi, yaʼni —Xush dar dam qoidasiga amal qilishi taqozo qilinadi. Chunki Alloh nomi bir nafas dilni tark etsa, darhol

o‘rnini g‘araz xudbin bir niyat egallashi mumkin. Nazar bar qadam shu ma‘noga yaqin turib, u behuda biror qadam qoymaslik, har bir amaliy harakatning Alloh yo‘lida qoyilayotganini his etib, diqqat bilan kuzatib, nazardan qochirmay borish kerakligini bildiradi. Naqshband ilgari surgan —Dil ba yoru dast ba kor shiorini yanada soddaroq tarzda shunday izohlash mumkin. Tasavvuf ahlining maqsadi Alloh vasliga erishish bo‘lsa, buning uchun tarki dunyo qilish, zohidlik yo‘liga kirishi shart emas, balki Allohni har damda dilda zikr etib, qo‘l esa mehnat bilan band bo‘lgan holda ham yetish mumkinligini anglatadi. Bahouddin Naqshband Islomni hayot bilan, shaxs va oila bilan, jamiyat ravnaqi bilan bog‘lab —Kam yegil, kam uxla va kam gapir deb nasihat qilgan. Amir Temur bu shiorga amal qilib, arkonu davlatga, barcha mulozimlarga aytar so‘zim shu bo‘ldi: —Kam yenglar ocharchilik ko‘rmasdan boy va badavlat yashaysizlar, kam uxlanglar va mukammallikka erishasizlar, kam gapiringlar – dono bo‘lasizlar deb yozgan. Naqshband doimo adolatni, mehnat asosida bunyod etilgan halol luqmani ma‘qullagan. Bu jihatdan uning —insondagi yaxshi fe‘llar, yaxshi amallar halol luqmadandir so‘zlari biz uchun ibratdir. Naqshbandiya tariqati o‘zining mazmun - mohiyati jihatidan yangi tarbiya usullari-suhbat ta‘limi, yashirin, botiniy zikr, —anjuman ichra xilvatni olg‘a surishi va targ‘ib qilishi bilan ajralib turadi, ya‘ni Allohga yaqinlashishning butunlay yangi bo‘lgan, sifat jihatdan avvalgi tariqatlardan katta farq qiladigan 11ta qoida, talab va usullarini ishlab chiqqanligi bilan ajralib turadi.

Bu usul va qoidalar quyidagilardan iborat:

1. Hush dar dam. Tariqat a‘zosi doimo Alloh nomini zikr qilishi, zikrga g‘arq holatda xushyor bo‘lib yurmog‘i lozim. Har bir nafas olganda va chiqarganda hushyorlik va ogohlikni yo‘qotmaslik lozim, toki bunda g‘aflat ruhingga hech yo‘l topa olmasin.

2. Nazar bar qadam. Muridning nazari doim har bir bosgan qadamni nazarga saqlasin, uning nazari behuda narsalarga sochilmasin va keraksiz joyga tushmasin. lozim bo‘lmagan joyga bormasin.

3. Safar dar vatan. Tariqat aʼzosi ruhi tanasida boʻlgan holda Alloh sari intilishda boʻlsin, yaʼni har bir inson vafot etgach, tanasi tuproqqa aylanib yerda qoladi, ruhi esa Allohga qaytadi. Ammo sufiy tirik paytida ham fikri-zikri Alloh bilan boʻlishi kerak.

4. Xilvat dar anjuman. Muridning doimo —Qalbing Allohda, qoʻling esa mehnatda shioriga amal qilib, zohiran xalq bilan, botinan Haq bilan boʻlishligini bildiradi.

5. Yodkard. Tariqat aʼzosi doimo Alloh yodi bilan yashamogʻi va zikr qilmogʻi lozim.

6. Bozgasht, yaʼni Allohga qaytish. Tariqat aʼzosi tili yoki dilida kalima keltirgandan soʻng uning orqasidan—Xudovando, mening maqsadim sensan soʻzini aytadi. Bu qoida odamdan yahshi yoki yomon fikrlarni haydovchidir.

7. Nigaxdosht. Tariqat aʼzosi oʻzining har bir hatti-harakatini Alloh roziligi yoʻlida bajarilayotganligini hushyorlik bilan nazorat qilib borishi.

8. Yoddosht. Sufiyning maqsadi doimo Allox rizoligi yoʻlida harakat qilishikerakligini yodida saqlashi lozimligi.

9. Vuqufi zamon. Tariqat aʼzosining doimo oʻz vaqtini hisob-kitob qilib yurishi, vaqtning qanchasi xayrli, qanchasi yomonlik uchun boʻlganligini oylab yurmoqligi odobini bildiradi.

10. Vuqufi adadiy. Tariqat aʼzosi uchun xamisha Allohning yagonaligini, tanholigini, voxidligini nazarda tutib yurish odobidir.

11. Vuqufi qalb. Tariqat aʼzosining hamisha oʻz dilida Allohni saqlash bilan koʻngli toʻq hamda xotirjam boʻlib yashirin zikr holatida boʻlish odobini bildiradi. Yuqorida qayd etilgan tariqat aʼzosi amal qilishi shart boʻlgan qoida, talab, odobning sakkiztasini Abduxoliq Gʻijduvoniyy yaratgan. Ular Bahouddin Naqshband tomonidan yana uchta qoida bilan boyitilib takomilga etkazilgan. Bahouddin Naqshband haqida Alisher Navoiy —Nasoyim ul-muhabbat asarida shunday deb yozgan: —Oliy sifatlar egasi va moʻtabar zot, Haq ravshanligining shohi va toʻgʻri yoʻlning gul soluvchisi boʻlgan Xoja Bahouddin Naqshband bu iqlim uzra taxt qurgach, yoʻqlik mulkida ham podshoh boʻldi. Haqiqatan ham, oltin silsila—silsilot az-zaxab deb atalgan va koʻngillarda ishqu sadoqat urugʻini koʻkartirishgan

zamin yaratgan Naqshbandiya tariqati musulmon olamida asrlar osha chuqur ildiz otdi. Hozirda Pokistonda Naqshbandiya tariqati Jahon markazi faoliyat ko'rsatmoqda. XXI asrga kelib, nafaqat musulmon olamida, balki AQSH, Germaniya, Rossiya, Avstraliya, Litva kabi mamlakatlarda ham bu tariqatga ixlosmandlar ko'paydi. Naqshbandiylik tasavvufni hayotiyashtirgan ta'limotdir,- deydi Pokistondagi naqshbandiya tariqati jahon markazi raisi Zulfiqor Axmad.

Xulosa qilib shuni aytish munkinki, maqolamning oxirida ushbu tariqat daraxti hali butun olamni tutadi, chunki unda kishilik tafakkurining eng amaliy va oqilona xulosasi mujassam.

Adabiyotlar:

1. Бакир А. М. Макарат Ходжа Бахауддин Накшбанд. Ступени суфийского пути великого шейха Бахауддина Накшбанда. Ufa.:Kasuyar, 2013.
2. Ибн Мухаммад Али А. Великий шейх Бахауддин Накшбанд. Ступени суфийского пути. Отрывок книги. Перевод Рабиля Чепкунова. 2010;
<https://doi.org/10.31162/2618-9569-2010-3-2-86-113>